

Emlékezetvesztés ellen

1956 és Nagy Gáspár¹

„1956-ban második osztályos voltam [...]. Éreztem, hogy valami nagy dolog történik. Az igazi élmények november 4-én kezdődtek, amikor megindult a nyugati határ felé a menekültáradat, s többen nálunk kértek éjszakai szállást. Jöttek gimnazisták, egyetemisták, akik meséltek a budapesti eseményekről, a Corvin közről, a Práter utcáról, a harcokról, a Molotov-koktélok hasznáról. Hétévesen ittam minden szavukat.”²

Hatvan év múltán itt állunk, abban a házban, ahol az akkor hétéves kisfiú először találkozott a magyar forradalommal. Ma és éppen itt, szülőházában, 1956 mellett a majd tíz esztendeje elhunyt Nagy Gáspárt is meg kell idézzük. Miért is követel helyet magának Nagy Gáspár ezen a napon, miért is kötelességünk rá emlékezni? Ma természetes, hogy a forradalom napján hőseinkre, mártírjainkra, az egész magyarság szabadságharcára szabadon emlékezünk. De nem is volt olyan rég, hogy az országunkra és a térségre kényszerített diktatúra egyik legfélelmesebb tiltása éppen az 1956-os forradalom ügye volt. Miért hát Nagy Gáspárral szembeni kötelességünk?

*

Hadd idézzem ide a Nagy Gáspár által is becsült, halála napjára verssel emlékező, az 1956-os forradalom – börtönviselt és soha meg nem alkuvo – államminiszterét, Bibó Istvánt: „Ötven esztendőn keresztül a Lajtán innen és a Lajtán túl minden közjogásznak az lett a feladata – írta Bibó –, hogy a jog összes eszközeivel a maga országa javára értelmezzen egy olyan közös alapokmányt, amelyről minden értelmezés előtt azt kellett volna megállapítani, hogy *alapjában hazug és ellentmondó* (kiemelés tőlem – P. B.)” Bár Bibó nem a négy évtizedes kommunista diktatúrára gondolva írta e sorokat, de az 1947-et követő fordulat utáni kommunista-szocialista Magyarországra is igaz volt a hazug és ellentmondó közös alapokmány, a szocializmus közös eszméje.

PETRIK BÉLA (1965) irodalomtörténész. Ügyvédként dolgozik.

- 1 2016. október 23-án Bérbaltaváron, Nagy Gáspár szülőházában, a vasvári Nagy Gáspár Kulturális Központ és a Nagy Gáspár Alapítvány által rendezett megemlékezésen és előadáson elhangzott beszéd szerkesztett változata.
- 2 „...nem szabad feledNI” – Nagy Gáspárral Osztovits Ágnes beszélgetett. *Közelebb az életemhez*. Szeged, 2005, Tiszatáj Könyvek, 407.

Ez a hazug értelmezés 1956 után is konzerválta és fenntartotta azt a fordított kiválasztást, amikor is a „magyar közéletben sem miniszter, sem községi jegyző, sem bankelnök, sem ipartestületi elnök, sem akadémiai elnök, sem tanfelügyelő nem lehetett olyan ember – írta Bibó –, aki döntő pillanatban nem volt hajlandó vagy nem volt képes egy rendeletben, egy fegyelmi határozatban vagy egy pohárköszöntőben magáévá tenni a közösségi hazugságoknak azt a rendszerét, melyen ez az egész közélet felépült. Lehet, hogy csak kis engedmény kellett hozzá, de már ez a kicsi is megindította a fordított kiválasztás folyamatát, mert *a legigazabb, legszenvedélyesebb és leglényeglátóbb emberek számára már ez is lehetlenné tette, hogy hazugsághoz adjanak igaz erőket*”. A magyar forradalom és az egész magyar társadalom ügye ebbe a hazugságba szorult. Nagy Gáspár pedig azon legigazabb és legszenvedélyesebbek egyike volt, aki – szó szerint – egész életét, az ide idézett költészetét és közéleti szerepvállalását, a felejtés ellen és az igazság kimondásáért áldozta, azért, hogy ez ellen az alapjaiban hazug és ellentmondó rendszer ellen emelje fel a szavát. Tudatosan vállalta azt a hivatást, hogy az embereket szabad beszédre és gondolkodásra tanítsa, hogy a lelkeket megnyissa az igazság előtt: „Minduntalan az égetett – írta –, hogy ezt ki kell mondani. Mégpedig úgy kell kimondani – a képversben felfedezhető volt rejtetten is –, hogy mindenki értse. [...] Ha kimondom, hogy ‘egyszer majd el kell temetni’ – és a sor végén ott a nevezetes monogram –, az tetszhetik pusztá (betű)játéknak, de nekem esztétikai sarokkő, hogy azokat az infinitívuszokat akkor és ott, és nem más versben használtam fel. Ebben hiszek. Irodalomtudósok vitatkozhatnak róla, de a magyar költészetnek – főként mindig történelmi ég borul – ez a sajátja. Balassi Bálinttól, mondjuk Illyés Gyuláig.” Írásai a minőség- és értékközpontú gondolkodást, az igazság keresés igényét tükrözik, azt a szabadságvágyat, amely megteremtette a rendszerváltó tömegek lelki megújulásának lehetőségét. A hatalom pedig pontosan értette, mivel is fenyeget e költői életmű.

Nagy Gáspár nyilvános állásfoglalása és cselekedete szinte példa nélküli: Nagy Imre kivégzésére, gyilkosaira, így személy szerint Kádár Jánosra, végső soron az egész kommunista diktatúra vérben és gyilkosságban fogant, hiányzó legitimitására utaló versében éppen annak a személynek a felelősségre vonását követelte („a gyilkosokat néven nevezNI!”), aki akkor még mindenki szerint érinthetetlen. Az üzenet nemcsak az olvasók, de a hatalom és Kádár János számára is világos és egyértelmű volt.

Nemzedékemnek természetesen nem lehetett élő, 56-os élménye. Még olyan se, mint amilyen Neki, hogy a menekülők a határ közeli szülői házuknál menedéket kérve meséltek a forradalom harcairól, a véres megszállásról. Mi már nem láttuk szüleinket sírni Nagy Imre kivégzésekor, ahogy azt Nagy Gáspár láthatta. Még meg sem születtem, amikor már Bibó István is szabadult a börtönből. Nemzedékemnek már – hacsak nem érte a családot közvetlenül megtorlás, menekülés – nincsenek rémálmos emlékei a forradalmat követő rendkívüli, ma sem teljesen feltárt, magántörténelmekben „megbújó”, de mindenképpen minden képzeletet felülmúló bosszúhadjáratról. De hogy a forradalom minősítése

- abban a hazug, ránk kényszerített valóságban se - egyetlen pillanatig se le-
hessen kétséges, Nagy Gáspár és azon kevesek kellettek, akik kitörtek ebből
a hamis világból. Ezért jelentette számunkra Nagy Gáspár az 1956-os forradal-
mat. Azt a tiszta hangot, őszinte érzelmet, a szabadságvágyat, az igazsághoz
való feltétlen hűséget, amelyet 56 képviselt. Ő volt az élő kapcsolat a forradalom
eszméjéhez, aki 56 szellemiségét a hosszú évtizedes hallgatást követően meg-
merte idézni a hetvenes-nyolcvanas években, szinte egyedülálló módon. Az ő
versei jelentették az ötvenhatos forradalom erkölcsiségének folytonosságát, az
elnyomó diktatúrával szembeni, a szabad véleményformálás melletti kiállás
hősiességét és bátorságát. Meghurcolták őt emiatt, szabadságát és megélhetését
tette kockára mindezért, de példája ma is a feltétel nélküli igazság kereséséé.

Verseit és esszéit olvasva feltárul előttünk, hogyan vált költészetében ilyen
fontossá és meghatározóvá 1956 forradalma, ha szabad Szakolczay Lajost idéz-
nünk, ötvenhat a vérévé vált, a konyhában, istállóban melegedő pesti srácoktól
hallott, a Práter utcánál vagy az Üllői útnál a tankokkal szembeszállás komor
és véres igaz történetei. Talán megengedhető, ha azt állítom, hogy az 1956-os
forradalom és szabadságharc költője az akkor még csak hétéves, a forradalom
miniszterelnökének, Nagy Imre kivégzésekor már kilencéves elmúlt fiú, aki
évtizedekkel később érik valóságos íróvá, s aki Írószövetségi titkári posztjáról
történő kényszerű lemondásakor elhangzott beszédében - ezt a gondolatot emelte
ki rendszerváltó verse kapcsán: (a vers) „...’a velünk élő történelem’ emlékezet-
vesztései, kihagyásai miatt íródott, feltehetően azért, mert Nagy Imrét máskép-
pen ítélem meg, mint azok, akik szabályos egyenlőségjelet tesznek az ő szemé-
lye és Rákosi Mátyás közé. Így, ezzel az emlékezetvesztéssel éljünk együtt? Azt
hiszem, az írók számára különösen embertelen aszkézis: lemondani történel-
münk bizonyítható sebeiről.” Ezt a nyílt beszédet a Kádár-rendszer nem volt
képes elviselni. S miért állítom, hogy a forradalom költője? Kevesen merték
rajta kívül nyilvánosan világgá kiáltani, hogy a kádári rendszer szőszegésen,
áruláson és gyilkosságokon alapult, hogy a hatalom birtokosainak egyszer a for-
radalom vérbe fojtásával, az ország újbóli megszállásával el kell számolniuk.

Ha beszélhetünk rendszerváltó költészetéről, ha lehet az irodalomnak homály-
oszlato, az igazságot néven nevező, a lelkeket és az értelmet megtermékenyítő,
a nemzeti közösséget felrázó szerepe, tehát ha létezik a történelmet előkészítő
feladata és hatása, akkor Nagy Gáspár kényszeresen igazmondó, a múlttal
szembenező és az eseményeket, személyeket pontosan megnevező, 56 emlékét
és igazságait felidéző, vagy talán így helyesebb, néven nevező versei, a „rend-
szerváltó versek” (Görömbei András) mindenképpen annak minősülnek.

A hetvenes-nyolcvanas évek Nagy Gáspár rendszerváltó versei ezért folya-
matos botrányai a szocialista közéletnek és irodalomnak: az Illyés Gyula nyolc-
vanadik születésnapját köszöntő *Tiszatáj* számából a minisztérium vetette ki
versét, mert annak sorai egy alig eltéveszthető utalás formájában az *Egy mondat
a zsarnokságról* című költeményre mutattak, amely az ötvenes évek őrjöngő kom-
munista terrorjának hiteles vádbeszéde. Cenzúrázott verse nem véletlenül

emelte ki az illyési életmű ezen mozzanatát: „Tudom, tudjuk a műfaj szabályai szerint nem himnusz, de én elneveztem annak, mert csöndjével, három évtizedig tartó eszelős tiltásával ez volt Kölcsey *Himnuszának* másik, jelenkori fele.”³ S aztán az 1983-ban írt, *Új Forrásban* megjelent *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című verse, amelyben az 56-os vértanúk végső tisztességéért, a gyilkosok néven nevezéséért emelt szót. „Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költő apostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy – írta. Ha pedig a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre szólítanak, leginkább csak verseket hozhatok föl mehetségemre, avagy tarthatok magam előtt pajzsként, kardként. S nem is védekezésül, nem is támadólag: mert szívem és lelkem diktálta verses ’bűneimet’, melyekkel a 44 évvel ezelőtti fényes napokhoz s aztán méginkább a leveletés gyásznapjaihoz, a Haynaut messze lepipáló kádári kivégzések számának döbbenetéhez, majd a túl hosszú amnéziára ítélt nemzet lelkiismeretéhez szoltam.”⁴ Nagy Gáspár a fent idézett esszéjében pontos leírását adta verse megjelenését követően öt ért hatalmi megtorlásoknak, hiszen annak a szocialista rendszernek a „vérben született hamis legitimációját” vonta kétségbe, amely akkor utolsó erőfeszítéseit tette túléléséért.

A magyar 56-ra emlékeztető versei nyomán folyóiratok szerkesztőit váltottak le – *A fiú naplójából* című versének közlése miatt a *Tiszatáj* szerkesztőségét menesztették, a lap megjelenését is felfüggesztették –, öt lemondatták állásáról, figyelték minden mozdulatát, zaklatták éjjel és nappal. Mégis s mindvégig valotta, még az ellehetetlenülés árán is helyes a szókimondás következményeinek vállalása, helyes a forradalom eszméinek elárulása elleni tiltakozás, Kádár és Nagy Imre közötti ellentét felállítása, az árulás tényének végsőkig kihegyezése, a kádári rendszer kompromisszumának felmondása.

Nagy Gáspár írásaiban, amikor a nagy többség még részese, rabja a hazug és hamis realitásnak, amikor ezekről a tabukról szűk baráti körben is kockázatos szót ejteni, újra és újra visszatérő motívum, szinte a hitelesítő pecsét az 1956-os magyar forradalom ügye, majd a 68-as csehszlovákiai bevonulás botránya és a nyolcvanas évek elejének lengyelországi eseményei iránt érzett szolidaritás. Költészetében refrénszerűen kerül elő a hősökre való emlékezés, *folytonos állásfoglalás a kimondhatatlan igazságok mellett*, amellyel a hallgatás gondosan felépített falát rombolta le „kibiztosított” beszédével. Mintha csak azt próbálgatta volna újra és újra, vajon nem görbült-e a gerinc?

*

A pártállami diktatúra lebontásának egyik legsúlyosabb mulasztása, hogy a jogállamiság megteremtésekor, minden morális megfontolásnál, az anyagi *igazságnál előrébb valóvá vált egy tévesen értelmezett jogbiztonság*, szemben a többi, a dik-

3 Nagy Gáspár: *Költészeti bolyongások; nem véletlen konstellációk*. Szavak a rengetegből. Szeged, 2004, *Tiszatáj* Könyvek, 15.

4 Nagy Gáspár: *1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben*, uo., 402.

tatúrák alól szabaduló átalakuló társadalom rendszerváltó gyakorlatával és elveivel, mint például Csehország és Németország vagy éppen Lettország.⁵ Az elmúlt két évtizedben alig teljesezhetett be a történelmi igazságszolgáltatás, ezért az el sem hozhatta a magyar társadalom számára az önvizsgálat, a megtisztulás esélyét. A kommunista rendszer majd fél évszázada ma is úgy áll előttünk, mintha annak bűneit valamiféle felettünk álló hatalom követte volna el, amely az egész nemzet erkölcsi, fizikai és anyagi megnyomorodásához vezetett. Mintha az életünkbe történő radikális és traumatikus beavatkozások, az emberi jogainkba, méltóságunkba, anyagi javainkba, hitünkbe, történelmünkbe és hagyományainkba gázolás egy külső erő bűne lett volna. Mintha mindennek nem volnának néven nevezhető felelősei.

Nagy Gáspár, mint „ellenséges ellenzékinek” az átalakulást követő gondolatvilágában nem véletlenül kapott tehát olyan fontos helyet a történelmi igazságszolgáltatás, s nem véletlenül fogalmazta meg költőként, íróként elégedetlenségét és hiányérzetét, ekképpen: „Aztán eltelt 12 év, átléptünk az új évezredbe, és csaknem ugyanott toporgunk, mint 1990 előtt.” Rendszerek jöttek és mentek, ő maradt elveinél, s továbbra is munkált benne az a természetes vágy, hogy megismerhesse saját múltját, szembenézhesen azokkal, akik tudtán kívül, így vagy úgy, de befolyásolták életét, hatottak sorsának alakulására. Nem a bosszúállás szándékával, de a megismerés, majd a keresztényi megbocsátás reményében.

Talán ezért sem engedte el a rendszerváltás után az 1956-os forradalom témáját. 2004 és 2005 fordulóján (valószínűleg részben a 2004. december 5-ei népszavazás elkeserítő eredményeinek indíttatására is) belekezdett egy olyan versbe, mely végül oratorikus emlékezéssé nőtte ki magát. Ebben a hét tételből álló műben festett magasztos és teljes képet a magyar nemzet szabadságharcáról. A versben bejárjuk a forradalom színtereit, ahol a holtak testét tankok gyalázzák, de ott vagyunk a legfiatalabb forradalmár mellett is, aki fegyvertelenül, verssel az ajkán esik el, és látjuk a keresztiek tömegeit, melyek egyenként a győzelem, a szabadság jelképeivé válnak. S látjuk az országot, mint mésszel leöntött tömegsírt, amit az utolsó élők nyugatra menekülve hagynak el. És látjuk hőseinket is, az egyetemes szabadság mártírjait, akiket fájdalmas büszkén mutathatunk fel a világnak.

A két újabb versciklus és versek, amelyek az ötvenedik évforduló tiszteletére születtek – *Október végi tiszta lángok, Fénylő arcok és tiükörképek, Puskás Kelemenék, Októberi stációk – keserű töredékek* – szerves részét képezik az utolsó évek költői termésének, s egyértelművé válik, hogy „a búcsúzó költő számára is létfontosságú az 1956-os forradalom emlékének ébrentartása” (Vasy Géza). Miért éppen az ő számára? Talán azért, mert ő volt az a nem várt, aki mindent halálpontosan látott! És mámorosan skandált utcákon, tereken át szavalta a verset... keze még nem érintett fegyvert, de már félni sem mert, hősként tette a dolgát: vele üzent a szabadság!

5 Lettországban a 2004-es titkosság feloldását követően 2007-ben a parlament törvényt alkotott a KGB-vel együttműködő ügynökök nevének nyilvánosságra hozásáról is.

Az életmű és a közéleti ember tevékenységének ismeretében biztosan állítható, hogy végső életszakaszában tudatosan, jelzésértékűen emelte ki a magyar forradalom ügyét, hogy végső összegzőként ebben a körben látta szükségesnek műveit összefoglalni. Költészete az ötvenhatos forradalom erkölcsiségének egyenes folytatása, az elnyomó diktatúrával szembeni, a szabad véleményformálás melletti kiállás példázata, hősiessége és bátorsága. Korabeli meghurcoltatása ma is a hűség, a feltétel nélküli igazságkeresés mintája. A magyar forradalom iránti elkötelezettség Nagy Gáspár gondolatvilágában az ember és a nemzet szuverenitásának és függetlenségének egyetemes igényéből fakadt, a diktatúra tagadásának eszményéből táplálkozott, a kétezer éves kereszténység és a római-görög kultúra ideáiból.

*

Nagy Gáspár szerepe világos volt: a diktatúra oldaláról az egyik legfontosabb ellenség,⁶ a másik oldalon pedig Mécs Imre, Fónay Jenő, Rácz Sándor közös kérésére a gazzal benőtt 301-es parcellában őt és verseit állították jelképként az 56-os forradalomra emlékezők, az Írószövetség nevében pedig egy évvel később a valóságos újratemetéskor – közfelkiáltással, mintegy elégtételül – Cseres Tibor elnökkel együtt ő koszorúzta a mártírok sírját. S bár a frontvonalak mára igencsak összekuszálódtak, az ma is pontosan kirajzolódik, hogy *Nagy Gáspár a nemzeti elkötelezettségű függetlenségi mozgalmak egyik legjelentősebb alakja* és – rációval minden, a költőkről bennünk élő képre – rendkívüli szervezőképességgel megáldott, eltökélt, aktív szabadságharcosa, az ötvenhatos forradalom élő lelkiismerete. Így vallott barátjának 56-ról: „Egész (addigi) költészetem érvénytelen – s ebben a hitbéli megerősítés is benne van –, ha nem arról beszélek, ami a szívem szerint a legfontosabb. Ha nem mondhatom ki, ami fáj, ami gyötör, akkor megfulladok. Bármiről beszélek is – szerelemről, az emberek rossz helyzetéről meg erről-arról –, az égető kérdés mindig itt van velem. Kiirthatatlanul.”⁷

Nagy Gáspár költészete és az 1956-os magyar forradalom a négyszáz éves magyar radikalizmus hagyományain alapult, a katolicizmus legnemesebb formáit hozta felszínre, s egy olyan Magyarország álma éledt fel, mely igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb. S ha már nyomvonalakat húzunk, atyai barátod és hű szövetségese, Görömbei András mondatait is idézzük ide: Nagy Gáspár „A hazugság, cinizmus, árulás, nemzeti felelőtlenség, történelmi tudatzavar, erkölcsi nihilizmus ellen küzdve adott és ad ma is példát...”.

Ezekkel a gondolatokkal emlékezzünk ma, hatvan év múltán 56 hőseire, a magyarság szabadságharcára, a kivégzettekre és bebörtönzöttekre és azokra, akik nem engedték elfeledni őket, így Nagy Gáspárra.

6 „Alaposan gyanúsítható ellenséges írói tevékenység kifejtésével, antimarxista nézetek terjesztésével, ellenséges célzatú illegális csoportok létrehozásával. Tevékenysége népköztársaságunk államrendje ellen irányul, elsősorban ideológiai és kulturális területen a fellazítás politikájában nyilvánul meg.” III/III-as ügyosztály jelentése az akkor még csak első kötetes Nagy Gáspárról 1976-ból!

7 Ameddig temetetlen holtak lesznek... Szakolczay Lajos beszélgetése Nagy Gáspárral. *Tiszatáj*, 2005, 459.